

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2024, 22: 46-70

İbnü'l-Cezerî Sonrası Kırâat-Tefsir İlişkisi: *Fethu'r-Rahmân* Örneği

Ahmet KAZAN

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Amasya University, Faculty of Theology,
Reading the Holy Quran and Department of Qiraat,
Amasya, Türkiye

ahmet.kazan@amasya.edu.tr

orcid.org/0000-0002-1977-1548

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14 Eylül / September 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 30 Ocak/ January 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran/ June 2024

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 22 Sayfa /Page: 46-70

Atıf / Cite as: Kazan, Ahmet. "İbnü'l-Cezerî Sonrası Kırâat-Tefsir İlişkisi: *Fethu'r-Rahmân* Örneği [Qiraat (Recitation) and Tafsir (Interpretation) Relationship in Post-Cezerî Period: The Case of *Fathu'r-Rahman*]" . *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 22 (June 2024): 46-70

<https://doi.org/10.18498/amailad.1360313>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Qiraat (Recitation) and Tafsir (Interpretation) Relationship in Post-Cezerî Period: The Case of *Fathu'r-Rahman*

Abstract

The process that started with the compilation of the qiraat from the early periods continued with Ibn Mujāhid's *Kitāb al-sab'a*, which limited the qiraat to seven. Later, in a period when there were works written with the idea of whether there were any other authentic qiraat and many different Qiraat imams were preferred, it evolved to a certain point with the work of Abu Bakr Ahmad b. al-Husayn b. Mihrān al-Nisābūrī (d. 381/992), who wrote a large work called *al-Gāyah fī al-qirā'ati'l-'ashr*, in which he put forward the scripts and their justifications. This process was finalized with Ibn al-Jazari as the ten sahih qirāats of the Qur'an are considered legitimate to recite. Ibn al-Jazari, who wrote works in the fields of fiqh, tafsir and hadith, is one of the scholars who is considered an authority especially in the field of Qiraat. With his works in the field of Qiraat, he influenced the literature and tradition of Qiraat of later generations. So that his works have been taught as textbooks and sourcebooks in the most basic application area of Qiraat education, namely ashara-takrib-tayyiba education, and they are still continuing to be taught. It is obvious that a scholar who contributed so much to the field of qiraat would have some influence on other branches of science. As a result, Ibn al-Jazari has started to be quoted in tafsirs and the wajih that he accepted as authentic in the field of qiraat have been accepted more than others. His evaluations came to the forefront, especially in the places where there were disagreements in qiraat, and he was widely quoted in the tafsirs written after his death. Abu al-Yumn Mujīruddīn al-Ulaymī (928/1522), who lived about a hundred years after Ibn al-Jazari, was one of the first scholars to realize that the ten qiraat had become established among the ummah in line with his preferences. Known as a historian, commentator, jurist, he was one of the famous qadi of Jerusalem and served as qadi for thirty-one years without any dismissal. He is known among historians for his work on the history of Jerusalem and its environs, *al-Unsu'l-jalīl bi tarihi'l-Qudus wa'l-Khalīl*, and he is also included in the Hanbalī tabaqa books because he was a Hanbalī scholar.

al-Ulaymī, who had the belief of Ahl al-Sunnah in matters of faith, wrote a tafsir called *Fathu'r-rahmān fī tafsi'ri'l-Qur'ān* and tried to reveal the aspect of the tafsir facing the ten qiraat. For this purpose, it is not possible to find in the work, except in one or two places, both the Qira'ahs from the Companions and the tabi'ahs and the Qira'ahs that are considered to be shād other than the ten Qira'ahs, as seen in

other tafsîrs. The author, who handled the verses with a fragmentary approach, preferred to include phonetic differences in the work in addition to the differences in the farshî qiraat. Since his tafsir is almost a qiraat-oriented tafsir, it is seen that he also includes qiraat differences that have no effect on the meaning. So much so that in some verses, while there is no information in the nature of tafsir, he accepts enough to give only the differences of qiraat, and in some places, long qiraat analyzes that do not affect the meaning are made. From this point of view, it can be said that his work resembles a book of qiraat rather than a tafsir. During these analyses, the views of many commentators, some of whom are linguists, as well as Qiraat scholars, are included. At this point, two points are noteworthy. The first is that the author takes care to include his preferred qiraat among the ten qiraats in the places where there is a dispute. The second point is that he always mentions Ibn al-Jazari's opinion on the subject related to the disputed qiraat. In doing so, he sometimes suffices to say "Ibn al-Jazari's opinion is also in this direction" and sometimes he summarizes with Ibn al-Jazari after giving other opinions. Occasionally, he quotes from his works without specifying the name of the author and the work. As can be seen in the examples, Ibn al-Jazari's interpretations of the difference of qira'ah both provide a better understanding of the verse and minimize the possible difference of qira'ah in the verse. At the same time, it also contributes to the enrichment of the meaning. Considering all these, it is impossible to deny Ibn al-Jazari's positive contribution to the tafsir literature after him.

Keywords: Tafsir, Qiraat, Ibn al-Jazari, Fathu'r-Rahman, Ulaymi

İbnü'l-Cezerî Sonrası Kırâat-Tefsir İlişkisi: *Fethu'r-Rahmân* Örneği

Öz

İlk dönemlerden itibaren kırâatlerin derlenmesi ile başlayan süreç, İbn Mücâhid'in kaleme aldığı ve kırâatleri yedi ile sınırlayan *Kitâbü's-seb'a'sı* ile devam etmiştir. Daha sonra başka sahîh kırâat var mı düşüncesiyle yazılan ve birçok farklı kırâat imamının tercih edildiği eserlerin ortaya çıktığı bir dönemde Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân en-Nisâbûrî'nin (öl. 381/992) *el-Gâye fi'l-kırâati'l-aşr* adında genişçe bir eser yazarak senetleri ve gerekçelerini ortaya koymuş olduğu eserle belli bir noktaya evrilmiştir. İşte bu süreç İbnü'l-Cezerî ile Kur'an'ın okunmasının meşru kabul edildiği on sahîh kırâat olarak son şeklini almıştır. Fıkıh, tefsir, hadis alanlarında eserleri bulunan İbnü'l-Cezerî özellikle

kırâat alanında otorite kabul edilen alimlerdenidir. Kırâat alanında yazmış olduğu eserlerle kendisinden sonraki kırâat literatürünü ve geleneğini etkilemiştir. Öyle ki kırâat eğitiminin en temel uygulama alanı olan aşere-takrib-tayyibe eğitimlerinde eserleri ders kitabı ve kaynak kitap olarak okutulmuş ve halen de okutulmaya devam etmektedir. Kırâat alanına bu kadar katkı sunan bir alimin diğer ilim dallarını da belli oranda etkilemesi izahtan varestedir. Neticede tefsirlerde de İbnü'l-Cezerî'den alıntılar yapılmaya başlanmış ve kırâat alanında onun sahih kabul ettiği vecihler diğerlerine nazaran daha fazla kabul görmüştür. Özellikle kırâatında ihtilaf edilen yerlerde onun değerlendirmeleri ön plana çıkmaya başlamış ve vefatından sonra yazılan tefsirlerde kırâat alanında kendisinden çokça istifade edilerek alıntılar yapılmıştır. İbnü'l-Cezerî'den yaklaşık yüz sene sonra yaşayan ve on kırâatin onun tercihleri doğrultusunda ümmet arasında yerleştiğini ilk fark eden alimlerden birisi Ebu'l-Yumn Mucîruddîn el-Uleymî (öl. 928/1522)'dir. Tarihçi, müfessir, fakih ve kadı olarak tanınan müellif, Kudüs'ün meşhur kadılarından olup kadılığını hiç azil söz konusu olmadan otuz bir sene icra etmiştir. Kudüs ve çevresinin tarihine dair yazmış olduğu *el-Ünsü'l-celîl bi tarihi'l-Kudüs ve'l-Halîl* adlı eseriyle tarihçiler arasında bilinirken Hanbelî bir alim olması dolayısıyla Hanbelî tabakat kitaplarında da yer almaktadır.

İtikâdî konularda Ehl-i Sünnet itikadına sahip olan el-Uleymî *Fethu'r-rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân* adında bir tefsir yazarak tefsirin on kırâate bakan yönünü ortaya koymaya çalışmıştır. Bu amaca binaen eserde diğer tefsirlerde görülen gerek sahabe ve tabiinden gelen kırâat vecihlerine gerekse on kırâat dışında şâz olarak kabul edilen kırâatlere bir iki yer dışında rastlamak pek mümkün değildir. Ayetleri parçacı bir yaklaşımla ele alan müellif ferşî kırâat farklılıklarının yanında fonetik/eda farklılıklarını eserde vermeyi tercih etmiştir. Tefsirin adeta kırâat odaklı bir tefsir olması sebebiyle anlama etkisi olmayan kırâat farklılıklarına da yer verdiği görülmektedir. Öyle ki bazı ayetlerde tefsir mahiyetinde bir bilgi bulunmazken sadece kırâat farklılıkları verilmekle yetinilmiş, bazı yerlerde ise anlama etkisi olmayan uzun kırâat tahlilleri yapılmıştır. Bu yönüyle bakıldığında eserin tefsirden ziyade bir kırâat kitabını andıracağı söylenebilir. Bu tahliller esnasında bir kısmı dilci olan kırâat alimlerinin yanı sıra pek çok müfessirin kırâat konusundaki görüşlerine yer verilmiştir. Bu noktada iki husus dikkati çekmektedir. İlki müellifin ihtilaf edilen yerlerde kendi tercih ettiği kırâatin on kırâat içinde yer almasına özen göstermesidir. İkinci husus ise ihtilaf edilen kırâatle alakalı İbnü'l-Cezerî'nin konu hakkındaki görüşüne mutlaka

değınmesidir. Bunu yaparken bazen “İbnü'l-Cezerî'nin de ihtiyarı bu yöndedir” demekle yetinmekte bazen de diğler görüşleri verdikten sonra hülasayı İbnü'l-Cezerî ile yapmaktadır. Yer yer eser ve müellif ismi belirtmeden onun müellefatından alıntılar yaptığı da olmuştur. Örneklerde görüldüğü üzere İbnü'l-Cezerî'nin kırâat farklılığına getirdiğı yorumlar hem ayetin daha iyi anlaşılmasını sağlamakta hem de ayette var olması muhtemel kırâat ihtilafını asgari seviyeye indirmektedir. Aynı zaman da mananın zenginleşmesine de katkı sağlamaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında İbnü'l-Cezerî'nin kendisinden sonraki tefsir literatürüne yaptığı olumlu katkıyı yadsımak mümkün değildir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kırâat, İbnü'l-Cezerî, Fethu'r-Rahman, Uleymî

Giriş

İlk dönemlerden itibaren tefsirlerde diğler ilimlerin yanında kırâatlerden de istifade edilmiştir. Hem doğru manaya ulaşma hem de mananın daha zengin hale getirilme çabası bu noktada etkili olmuştur. Ayetlerin farklı okuyuş vecihlerinin bulunması dolayısıyla kırâatler tefsire oldukça fazla veri sunan bir alandır. Şunu belirtmek gerekir ki tefsirlerin yazılış amaçları doğrultusunda bazı tefsirlerde sadece murat edilen manayı destekleme veya farklı anlamlara ulaşmak için bu alana başvurulurken Taberî (öl. 310/9122), Begavî (öl. 516/1122) ve Zemahşerî (öl. 538/1144) gibi alimlerin yazdığı tefsirlerde bu çerçeve daha geniş tutulmuştur. Hatta birçok tefsirde manaya etki etmeyen bir takım lafzî farklılıkları da görmek mümkündür.

Bu çalışmada kırâatleri ele alırken tefsirini on kırâatle sınırlı tutan Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn el-'Uleymî'nin (öl. 928/1522) *Fethu'r-rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde İbnü'l-Cezerî ve eserlerinden nakille aktardığı bilgiler ele alınacaktır. Bu yapılırken müellifin İbnü'l-Cezerî'den naklettiğı vecihler ve gerekçeler ortaya konulacak, gerektiğinde ilgili kaynaklara müracaat edilerek müellifin gerekçeleri ile karşılaştırılacaktır. Böylece *Fethu'r-rahmân* tefsiri üzerinden İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429) tefsire etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Kırâat Tarihinde İbnü'l-Cezerî'nin Yeri ve Önemi

Dımaşk, Mısır, Kudüs gibi ilim merkezlerinde bulunup farklı hocalardan ilim tahsil eden İbnü'l-Cezerî, kırâat alanında otorite kabul

edilmektedir. Fıkıh, tefsir ve hadis alanlarında eserleri bulunması dolayısıyla ansiklopedik bir âlim olarak değerlendirilebilir. Özellikle kırâat alanında yazdığı eserler ve verdiği dersler ile kendisinden sonraki kırâat literatürünün oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.¹

Özellikle on sahih kırâatin tespitinde İbnü'l-Cezerî'nin rolü çok büyüktür. Onun kırâatlerin tespitine yönelik çalışmaları neticesinde hangi kırâatlerin sahih hangilerinin zayıf kabul edileceği büyük oranda belirlenmiştir. Aslında bu süreç İbn Mücâhid'in (öl. 324/936) kırâatleri toplama niyetiyle kaleme aldığı ve kırâatleri yedi ile sınırlayan *Kitâbü's-seb'a'sı* ile başlamıştır. Daha sonra başka sahih kırâat var mı düşüncesiyle yazılan ve birçok farklı kırâat imamının tercih edildiği eserlerin ortaya çıktığı bir dönemde Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân en-Nîsâbü'rî'nin (öl. 381/992) *el-Gâye fi'l-kırâati'l-aşr* adında genişçe bir eser yazarak, senetleri ve gerekçelerini ortaya koymuş olduğu eserle bu süreç devam etmiştir. Neticede günümüzde varlığını devam ettiren on kırâat tercihi İbnü'l-Cezerî ile tamamen yerleşmiştir. Çünkü İbnü'l-Cezerî kırâatleri önce yedisi mütevâtir, üçü meşhur olmak üzere on kırâat olarak tasnif etmiş²; daha sonra ise "on sahih kırâat" olarak değerlendirdiği kırâatleri tespit etmiştir.³ Ayrıca İbnü'l-Cezerî ile tecvid ve kırâat istilahlarının yerleşmesi büyük oranda tamamlanmış, tartışmalar tamamen bitmese de asgari seviyeye inmiştir. Kırâate olan bu katkıları dolayısıyla özellikle tefsirlerde kırâatle ilgili bilgi ve değerlendirmelerde kendisinden oldukça fazla istifade edilmiştir.

2. Ebü'l-Yümn Mücîrüdîn el-'Uleymî ve Bir Kırâat Tefsiri Olarak *Fethu'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân*

Hicri 928 miladi 1521 tarihinde vefat ettiğini bildiğimiz müellifin yaşadığı yıllar, Memlûkler Devleti'nin son yılları ile Osmanlı Devleti'nin

¹ İbnü'l-Cezerî'nin hayatı ve eserleri için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996); Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *TĐV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1999), 551.

² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve müşidü't-tâlibîn*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 15; Muhammed Sâlim Muhaysın, *el-Kırâât ve eseruhâ fi ulûmi'l-arabiyye* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1984), 15.

³ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbağ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/13.

en güçlü olduğu dönemlere rastlamaktadır. Tarihçi, müfessir, fakih ve kadı olarak tanınan müellifin lakabı Mücîrüddîn, künyesi ise Ebü'l-Yümn'dür.⁴ Kudüs'te dünyaya gelip küçük yaşlardan itibaren başta babasından olmak üzere İslamî ilimleri tahsil eden 'Uleymî ilim tahsili için hicrî 880 senesinde Kahire'ye gitmiş ve burada on sene kadar kalmıştır.⁵ Döndükten sonra uhdesine verilen Kudüs kadılığını hiç azil söz konusu olmadan otuz bir sene icra etmiştir. İlaveten Remle ve Halil kadılıkları ile iki sene kadar Nablus kadılığını da bu dönemde yürütmüştür. Kudüs'ün meşhur kadılarından biri olan müfessir, Kudüs ve çevresinin tarihine dair yazmış olduğu eserler dolayısıyla tarihçiler arasında tanınırken Hanbelî bir alim olması dolayısıyla Hanbelîlikle ilgilenenler tarafından da bilinmektedir.⁶ İtikâdî konularda Ehl-i Sünnet itikadına sahip olan müellif 928/1522'de Kudüs'te vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Kabri Bâbü'l-Esbât'ın doğusunda Cismâniye yakınlarındadır.⁷

'Uleymî'nin en başta gelen eserlerinden birisi *Fethu'r-rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân* adındaki orta hacimdeki tefsiridir.⁸ Tefsirin gerek ülkemiz gerekse yurtdışındaki kütüphanelerde birçok yazması bulunmaktadır.⁹ Ayrıca 2009 yılında Nureddin Talib tarafından İmam Muhammed b. Suud

⁴ Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-'Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî, *Fethu'r-rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Katar: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslamiyye, 2009), 1/11.

⁵ Muhammed b. Abdillâh en-Necdî İbn Humejd İbn Humejd, *es-Sühübü'l-vâbile alâ darâihî'l-Hanâbile* (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 2/517; Muhammed Kemaluddin b. Muhammed el-Gazzî, *en-Na'tü'l-ekmel li ashâbi'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 2/518; İshak Doğan, "Mucîrüddîn el-'Uleymî ve Fethu'r-rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 49.

⁶ 'Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi tarihi'l-Kudüs ve'l-Halîl* (Amman: Mektebetu Dendis, 1999), 1/13.

⁷ Abdülkerim Özaydın, "Ebü'l-Yümn el-'Uleymî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 352.

⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şerafettin Yaltkaya - Rifat Bilge (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1941), 1/305; İbn Humejd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518; Gazzî, *en-Na'tü'l-ekmel*, 55; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin ve esmaü'l-müellifin* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/544; Hayruddîn b. Mahmud b. Ali ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000), 3/331; Muhammed Cemil b. Ömer el-Bağdadî İbn Şattî, *Muhtasar-u Tabakâti'l-Hanâbile* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 74; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957), 5/177.

⁹ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*. 1/28.

Üniversitesi'ndeki doktora öğrencilerine paylaştırılarak tefsirin tahkiki yapılmış ve 7 Cilt halinde Dâru'n-Nevâdir yayınevi tarafından Dımaşk'ta basılmıştır. Eserin basılı nüshayla uyumlu Şâmîle nüshası da mevcuttur.¹⁰ Eser üzerine ülkemizde de birtakım çalışmalar mevcuttur.¹¹

Müellif tefsirini yazarken âyetlerin tefsire konu olan kısmını ele almış, âyetin tamamını yazma ihtiyacı duymamıştır. Bazen de aralarındaki ilgiden dolayı âyetin tefsirini bir önceki veya bir sonraki âyet ya da kelimelerle birlikte değerlendirdiği olmuştur. Âyette kırâat ihtilafları söz konusu ise bunlar üzerinde ayrıca durmuştur.

Müellifin amacı İbnü'l-Cezerî ile artık sınırları ve çerçevesi belli oranda belirlenmiş olan on kırâate göre bir tefsir yazmaktır.¹² Yani asıl amaç, tefsir yazmanın yanında sahîh kabul edilen kırâatlerin tefsire bakan yönünü ortaya koymaktır. Buna istinaden sadece on kırâatle iktifa edilmiş, şâz kırâatler ile sahabe/tabiiinden gelen vecihlere genellikle girilmemiştir. Ayrıca tefsir sadece kırâatleri nakletme kalmayıp belli ilkeler çerçevesinde kırâatleri tenkide tabi tutmakta ve yer yer tercihte de bulunmaktadır. Eserde ferşî farklılıkların yanında fonetik/edâ farklılıklarına da yer verilmiştir.

¹⁰ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde ve "Zübdetü't-tefâsîr" adıyla Muhammed b. Ahmed el-Mısri tarafından cemedildiği ifade edilen bir nüshası daha vardır. Her ne kadar vikaye varaki dışında eserin adı ve müellifi eserin içinde belirtilmese de gerek nüshanın kütüphane kaydında gerekse günümüzde yapılan çalışmalarda eser "Zübdetü't-tefâsîr" adıyla verilmiş ve Muhammed b. Ahmed el-Mısri'ye nisbet edilmiştir. bk. Mollaibrahimoglu, Süleyman, *Yazma Tefsir Literatürü*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2007. Yazmada geçen eser ve müellifin herhangi bir şekilde fihrist ve tabakât kitaplarında yer almaması müstensih ismi olması ihtimalini güçlendirmektedir. Yazma nüsha için bk. Muhammed b. Ahmed el el-Mısri, *Zübdetü't-tefâsîr* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, 145), 1b.

¹¹ Emine Doğan (Şenel) tarafından *Muhammed b. Ahmed el-Mısri'nin "Zübdetü't-tefâsîr" Adlı Eseri ve Tefsirdeki Metodu* adında bir yüksek lisans tezi hazırlanmış ve burada da eser ve müellif farklı değerlendirilmiştir. Bk. Emine Doğan (Şenel), *Muhammed b. Ahmed el-Mısri'nin "Zübdetü't-tefâsîr" Adlı Eseri ve Tefsirdeki Metodu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Ayrıca 2021 yılında İshak Doğan tarafından "*Muciruddîn el-'Uleymî ve Fethu'r-rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri*" başlığıyla Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi'nde kıymetli bir makale yayınlanmış, müellifin hayatına dair bilgilerin yanında eserin tefsir metodu ele alınmıştır. Bk. İshak Doğan, "*Muciruddîn el-'Uleymî ve Fethu'r-rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri*", *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 45-70.

¹² 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/11.

Tefsirde dikkat çeken hususlardan birisi de Kur'ân'ın şekil özelliklerine ayrı bir önem vermesidir. Ayrıca tarihçiliği dolayısıyla peygamberlerin yaşadığı şehirler ve o şehirlerin tarihi hakkında tefsirde ayrıntılı bilgiler yer alır. Kıssalar ve olaylar nakledilirken kıssanın ve olayın yaşandığı dönem ile müellifin yaşadığı dönem arasında geçen zaman hesaplanarak aktarılmıştır. Fıkhî konuları dört mezhebe göre özet olarak vermesi de müellifin aldığı eğitime ve döneme ışık tutmaktadır.

3. *Fethu'r-Rahmân* Tefsirinde İbnü'l-Cezerî Etkisi

Yazılış amaçları doğrultusunda tefsirlerde kırâatlerin yer alması farklılık gösterebilmektedir. Müellifin mukaddimede belirttiği üzere amacı on kırâat üzere bir tefsir yazmak olduğundan tefsirde sahih on kırâatin anlama yansıyan yönleri ortaya konulmaktadır. Bu noktada on kırâate son şeklini vererek tespit eden İbnü'l-Cezerî olduğundan onun tercihleri ayrı bir öneme sahip olmaktadır. Tefsirin müellifi özellikle ihtilaflı konularda İbnü'l-Cezerî'nin değerlendirmelerine başvurmuş ve onun eserlerinden alıntılar yapmak suretiyle on kırâati savunmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinde sadece on kırâate dair nakiller yer almamakla birlikte müellifin sadece on kırâati tasvip edip onun destekleyen nakilleri tercih etmesi dikkat çekicidir. Çünkü amacı on kırâat çerçevesinde bir tefsir yazmaktır. İbnü'l-Cezerî etkisi ile on kırâatin yerleşip ümmetin üzerinde icmâ ettiği bir yapı haline gelmesi tefsire getirilecek yorumların da on kırâat açısından nereye tekabül ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Daha açık bir ifadeyle sonraları oluşan temayüle göre ümmetin üzerinde icmâ ettiği on kırâat çerçevesinde yapılan yorumlar, diğerlerine nazaran daha kabule şayan hale gelmiştir.¹³ Müellifin bunu İbnü'l-Cezerî'nin vefatından sadece yüz sene kadar sonra fark edip ortaya böyle bir eser koyması son derece kıymetlidir.

Aslında ilk dönemden itibaren tefsirlerde yorumları destekleyici mahiyette sahabe ve tabiinden gelen rivayetlerin yanında şâz kırâatlere bile rastlamak mümkündür. Ancak kırâat ihtilafları konusunda dil ve kırâat alimlerinin görüşlerini de vererek İbnü'l-Cezerî gibi kırâat alimlerini eserleriyle birlikte zikretmek suretiyle kırâatleri derinlemesine

¹³ Muhammed Zâhid el-Kevserî, "Çeşitli İslam Merkezlerine Gönderilen Mushaflar ve Müslümanların Kur'ân'a Verdikleri Önem", çev. Muhittin Akgül, *Usul İslam Araştırmaları* 7/7 (01 Haziran 2007), 169-186, 174.

ele almanın *Fethu'r-Rahmân'a* has bir durum olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴ Yaptığımız araştırma sonucunda İbnü'l-Cezerî'den sonra yazılan tefsirlerden Seâlibî'nin *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân'ı* ve Bikâî'nin *Nazmü'd-dürer'*inde iki yerde;¹⁵ İsmail Hakkı Bursevî'nin *Tefsîru Rûhi'l-Beyân'ı* ile İbn Âşûr'un *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr'*inde bir yerde;¹⁶ Muhammed Kâsimî'nin *Mehâsinü't-te'vîl'*inde on bir yerde¹⁷ İbnü'l-Cezerî ve eserlerine atf yapılmak suretiyle kırâat ihtilafları ele alınmıştır. Bu atf sayıları dikkate alındığında *Fethu'r-Rahmân'ın* müellifinin kırâatler konusunda İbnü'l-Cezerî'ye ayrı bir önem verdiği ortaya çıkmaktadır.

4. *Fethu'r-Rahmân* Tefsirinde İbnü'l-Cezerî'nin Değerlendirmeleri

Müellifin kırâatlerle ilgili özellikle ihtilaflı noktalarda uzun izahlarda bulunduğu ve on kırâati savunan bir tavır sergilediği görülmektedir. Bu ihtilafları izah ettiği yerlerin üçünde İbnü'l-Cezerî'nin on kırâate dair yazmış olduğu en temel eser olan *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr* isimli eserini zikretmek suretiyle toplam on beş yerde onun görüşlerine başvurmuştur. Bu on beş yerin bir kısmında dil ve kırâat alimlerinden başka deliller de sunarken bir kısmında ise sadece İbnü'l-Cezerî'nin o konudaki görüşünü yeterli görmüştür.

¹⁴ Ahmet Kazan, *Uleymî'nin Fethu'r-rahmân Tefsirinde Kırâat Olgusu*, (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2022), 55.

¹⁵ Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezâirî el-Mâlikî. *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997), 1/157; 5/663; Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddin İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/60; 4/451.

¹⁶ Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, tahk. Ahmed 'Ubeyd 'Inâye. 10 cilt. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 10/271; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. (Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye, 1984). 1/83.

¹⁷ Kâsimî, Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddin. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 17 Cilt. (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957/1386), 1/30; 1/181; 1/182; 1/187; 1/190; 1/192; 1/193; 1/194; 1/195; 5/345. Görüldüğü üzere bu eserlerden sadece Kâsimî'nin *Mehâsinü't-te'vîl* adlı tefsirinde on bir yerde İbnü'l-Cezerî'ye atf yapılırken diğerlerinde birkaç yerin dışında herhangi bir atfa rastlanmamaktadır. Buna göre Kâsimî'nin tefsiri kırâatler konusunda incelenmeye değer bir eser durumundadır.

4.1. Yalnızca İbnü'l-Cezerî'nin Değerlendirmelerini Esas Aldığı

Yerler

Tefsirin en önemli özelliklerinde birisi özellikle kırâat ihtilafı bulunan yerlerin gerekçelerini de ortaya koymasındır. Müellif bunu yaparken bazı ayetlerde birden fazla gerekçeyle kırâati izah ederken bazılarında tek bir delille yetinmiştir. Bu deliller içerisinde İbnü'l-Cezerî'nin görüşlerinin ayrı bir yeri olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda ele aldığımız ve İbnü'l-Cezerî'nin gerekçesinin yeterli görüldüğü ayetlerin ilki Tevbe Sûresi 100. ayetteki “ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ” ayetteki “ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا ” kelimeleri arasında yer alması ihtilafı olan “ مِنْ ” harf-i cerridir. İlgili kısmın Kur'an'da birçok defa geçen ayetlerin hepsinde harf-i cerle yazılırken sadece burada harf-i cersiz yazıldığını öncelikle belirtmekte fayda vardır. Ayrıca İbn Kesîr burayı “ مِنْ ” harf-i cerri ilavesiyle okurken diğer kırâat imamları harf-i cersiz okumuşlardır. Ayet Mekke mushaflarında bu şekilde yer almış, diğerlerinde ise harf-i cersiz olarak yazılmıştır.¹⁸ Müellif bu bilgilerden sonra kırâat farklılığını izah ederken İbnü'l-Cezerî'den nakille şu izahı yapar. Muhtemelen “ مِنْ ” harf-i cerrinin sadece burada yazılmamış olmasının sebebi suyun cennetteki bu ağaçların altından çıkmasıdır. Yani ırmakların başka yerden gelip ağaçların altından geçmesi değil bizzat ağaçların altından çıkmasından dolayı bu şekilde ifade edilmiştir. Kur'an'daki diğer yerlerde ise nehrin başka bir yerden çıkarak ağaçların altından akıp gitmesi muhtemeldir. Burada mânâ farklı olduğu için mushaf hattı da farklılık göstermiştir. Devamında bu cennetlerin onun emrini yücelten, lütuflarını anan, yüceliğinin farkında olanlar ve Hz. Peygamber'e en güzel şekilde salat ve selam edip en iyi biçimde tâbi olanlar için hazırlandığı eklenmiştir.¹⁹ Dikkat edilirse müellifin buradaki kırâat farklılığını mânâ farklılığına bağlayan ve on kırâat içinde yer alan kırâat vecihleriyle ele alan İbnü'l-Cezerî'nin izahına yer verdiği

¹⁸ Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400), 318; Ebû 'Amr 'Osmân b. Saîd Dâni, *et-Tefsîr fi'l-kırâati's-seb'a*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1404), 119; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsü'l-Arabiyye, 1420), 2/320; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/280; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/233.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/280; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/233.

görülebilecektir. Bu izahla birlikte diğer ayetlerde olduğu gibi “nehirlerin başka kaynaktan çıkıp buradaki ağaçların altından akıp gitmesiyle” İbn Kesîr’in kırâati olan harf-i cerli vechin gerekçesi izah edilmiş olmaktadır. “İrmakların burada belirtilen ağaçların altından çıktuktan sonra akıp gitmesi” yorumuyla da harf-i cersiz olan kırâatlerin tevcihi ortaya konulmaktadır. Böylece her ikisi de sahih olup on kırâat içinde yer alan kırâatleri kapsayıcı bir yorum getirilmekte ve her iki kırâatte zayi edilmemektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin değerlendirmeleri ile iktifa edilen yerlerden birisi Âsım'ın ravisi Hafs'ın imâle yaptığı tek yer olan “ وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِبَهَا وَمُزْسِلَهَا ”²⁰ âyetindeki “مَجْرِبَهَا” kelimesidir. Kelimeyi Hamza, Kisâî, Halef ve 'Âsım'dan naklen Hafs mîm'in fethası ile okumuşlar ve “geminin yürümesi” anlamında değerlendirmişlerdir. Diğerleri ise mîm'in zammesi ile okuyup “geminin yürütülmesi” olarak düşünmüşlerdir. İsmi geçen dört imam ve Ebû 'Amr râ'yı imâle yaparak okumuşlardır. Ayrıca kelimeyi Şam kırâat imamı olan İbn Âmir'in ravilerinden İbn Zekvân'nın da fethalı okuduğuna dair rivayetler mevcuttur. İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne ise tam da bu noktada başvurulma ihtiyacı hissedilmiştir. Çünkü kelimeyi İbn Zekvan'ın imâle ve feth²¹ olmak üzere iki vecih ile okuduğu rivâyet edilmiştir. Buradan yola çıkara bazıları bu feth rivayetini kelimenin başındaki mim'e hamletmişlerdir. İbnü'l-Cezerî ise bu konuda bazılarının İbn Zekvân'dan feth rivâyetini aktarırken Allahü a'lem mîm'i fethalı okuduğunu zannedip bu şekilde rivâyet ederek hata ettiklerini, burada feth ile kastedilenin kelimenin başındaki mim'in değil râ'nın feth ile okunması olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca râ'nın okunmasıyla alakalı Verş'ten feth ve beyne beyne üzere imâle vechi de gelmiştir.²² Bu örnekte görüldüğü üzere İbnü'l-Cezerî kırâat açısından bir yanlış anlaşılmayı dile getirmek suretiyle doğrusunu ortaya koymaya çalışmıştır. *Fethu'r-rahmân*'ın müellifi Mücîrüddîn el-'Uleymî'nin bir kırâat imamının ravisinden gelen rivayetini tefsirde ele alıp doğrusunun tespitine yönelik

²⁰ Hûd 11/41.

²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 231.

²² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 333; Dâni, *Teysîr*, 124; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/403; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/289; Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfû fudâilâ'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbe'ate aşer*, thk. Şa'ban Muhammed İsmail (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1407), 256; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/343.

bilgilere eserinde yer vermesi hem müellifin kırâatlere olan vukûfiyetini hem de tefsirinde kırâatleri ne kadar dikkate aldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Yine gerekçede sadece İbnü'l-Cezerî'nin yer aldığı “فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ”²³ âyetinde geçen “فَمَا اسْتَطَاعُوا” kısmını Hamza tâ'nın şeddesiyle okumuştur. Bununla, aslında “فَمَا اسْتَطَاعُوا” demek istemiş ve “ت” te harfi “ط” tâ harfine idğâm edilmiş ve vasil halinde iki sâkin bir araya toplanmıştır. İbnü'l-Cezerî bu tür yerlerde iki sâkinin bir araya getirilmesinin câiz ve Araplardan duyulan bir şey olduğunu söylemiştir. Diğerleri ise tahfifle ve “ت” tâ'nın hazfiyle okumuşlardır.²⁴ Görüldüğü üzere Hamza'nın tek kaldığı kırâatin gerekçesi ortaya konulurken İbnü'l-Cezerî'den delil getirilmiştir. Müellif bu türden değerlendirmeleri eserine almış ve bunları gerekçelendirmede İbnü'l-Cezerî'nin görüşünün bu yönde olmasını yeterli görmüştür.

4.2. İbnü'l-Cezerî'nin Değerlendirmelerini Nihaî Gerekçe Olarak Sunduğu Yerler

Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn el-'Uleymî *Fethu'r-rahmân* tefsirinde kırâatleri tevcihini yaparken diğer gerekçelerin yanında dil ve kırâat alimleri ile müfessirlerin o kırâat hakkındaki görüşlerinden de istifade etmiştir. Bu görüşleri serdedip yeterli bilgiyi verdikten sonra bazen kendisinin sahih olarak kabul ettiği destekleme kabilinden bazen de tartışmalara son noktayı koymak amacıyla büyük kırâat alimi İbnü'l-Cezerî'nin görüşlerinden istifade ettiği olmuştur. Örneğin cümlenin haber-inşâ kuruluşu ile ilgili yerlerden olan “قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ”²⁵ âyetinin başındaki “قَالَ” fiili bunlardan birisidir. Fiili sadece Hafs “قَالَ” şeklinde mâzî sîga ile Hz. Peygamber'den haber vererek okumuştur. Diğer kırâat imamlarının hepsi elif'siz ve emir olarak “قُلْ” şeklinde okumuşlardır.²⁶ Yani Allah'a dua cihetiyle “Rabbim hakla hüküm ver! diye dua etmesini ona emretti” anlamında değerlendirmişlerdir.

²³ Kehf 18/97.

²⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 401; Dâni, *Teyisîr*, 146; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/63; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/221.

²⁵ Enbiyâ 21/112.

²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 432; Dâni, *Teyisîr*, 156; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/198; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 4/397.

edenler olduğunu ifade etmiştir. Bu bilgilerden sonra müellif Allâme İbnü'l-Cezerî de *en-Neşr*'inde bu kırâatin sıhhatini ortaya koyduğunu ifade ederek kırâat hakkındaki tartışmaları bitirmeyi amaçlamıştır.³¹

İşmâmın çeşitlerinden biri sükûnun harekeye karıştırılması ile yapılan işmâmdır.³² Bu uygulamada maksat, kelimedeki idğâm ile birlikte harfin aslı harekesine dudakla işaret etmektir. Bu tür işmâm örneği birçok ihtilafın yaşandığı ve farklı kırâat alimlerinin görüşlerine yer verilen “ قَالُوا ”³³ ayetindeki “ لَا تَأْمَنَّا ” kelimesinde mevcuttur. Kelimenin aslı “ لَا تَأْمَنَّا ” olduğundan birinci nûn harfinin zammesine işâreten işmâm ile telaffuz edilir.³⁴ Ebû Ca'fer dışındaki kırâat imamları bu lafzı ya işmâm ya da ihtilâs ile okumuşlardır. Müellif, cemî kurrânın buranın idğâm edilmesi konusunda ittifak etmekle birlikte bunun nasıl telaffuz edileceği konusunda ihtilafın vukuundan söz eder. Buna göre Ebû Ca'fer sadece idğâm ile okumuş, bunu yaparken herhangi bir şeye işaret etmemiş, bilakis şeddeli ve meftuh bir nûn ile telaffuz etmiştir. Hemze onun usûlüne göre med harfine ibdâl edilmek suretiyle okunmaktadır. Diğer kırâat imamları zamme harekeye işaret ile okumuşlar ancak bunun nasıl olacağı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bazıları burada revm yapmaya çalışmıştır ki o zaman ihfâ ortaya çıkar; ancak sahîh bir idğâm ortaya çıkmaz. Bazıları da nûn'un zammesine işaret etmek için idğâmdan sonra işmâm yapmışlardır. O zaman işmâmla beraber idğâm da sahîh olmuş olur.³⁵ İbnü'l-Cezerî bu son görüşle birlikte bu alanda kitap yazan Ehl-i Edâ imamlarının söyleyecek sözlerinin kalmayacağını yani bu vecihle birlikte hem idğâmın hem de işmâmın uygulanmış olacağını ifade etmiştir. Yine İbnü'l-Cezerî, Şâtıbî'nin de aynı mevzuyu anlattığını ekleyerek kendi ihtiyarının bu yönde olduğunu belirtmiş ve bunun aksini ifade eden bir metin

³¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/352; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/461-462.

³² Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid İstılahları*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 80; Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*. (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 182.

³³ Yûsuf 12/11.

³⁴ Hâmid b. Hâce Abdulfettâh el-Palûvî, *Zübdetu'l-'irfân fî vucûhi'i-Kur'ân* (İstanbul: Asitane Neşriyât, ts.), 72.

³⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 345; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/441; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/304; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/398.

bulamadığını söylemiştir.³⁶ Çünkü bu okuyuş, idğâmın hakikatine daha yakın ve resm-i mushafa ittiba bakımından daha sarihtir.³⁷ Görüldüğü üzere müellif birçok farklı görüşü İbnü'l-Cezerî'nin izahıyla birlikte nihayete erdirmiştir.

Kırâatleri gerekçelendirmede kırâat alimlerinin kendi görüşlerinden yararlandığı gibi onların nakletmiş olduğu bilgilerden delil getirmek suretiyle de istifade edildiği olmuştur. Bu bağlamda “*وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ*”³⁸ âyetindeki kırâat tevcihi ele alınabilir. Bahsi geçen ayetin “*لِلْمَلَكَةِ اسْجُدُوا*” kısmı kırâat imamları arasında oldukça ihtilafıdır. Ebû Ca'fer itbâ'dan³⁹ dolayı “*لِلْمَلَكَةِ*” kelimesini “:” tâ'nın zammesi ile okumuştur. Yine ondan kelimenin kesresini zammeye işmâm ederek okuduğu rivâyet edilmiştir. Kendisinden nakledilen her iki vecih de sahîhtir. İşmam vechinin gerekçesi; başlandığında zamme olacak olan ve vasıl esnasında hazfedilmiş bulunan vasıl hemzesine işaret etmektir. Zamme vechinin gerekçesi ise arızî kesre yerinde lazımlî kesreyi icra ederken kesreden zammeye geçmenin zor olmasındandır. Ebü'l-Bekâ (Ukberî)⁴⁰ bu kırâati gerekçelendirmiş ve onun önce “:” tâ üzere vakfa niyetlenerek sâkin kıldığını, sonra “ج” cîm'in zammesine ittibaen zamme ile harekelediğini ifade etmiştir.⁴¹ Bu da vakıf yerinde vasıl icrasından kaynaklanmıştır. Ebû Ca'fer'e bir grup âlim bu kırâatinden dolayı itirazda bulunmuş, İbnü'l-Cezerî ise bunları reddederek Ebû Ca'fer'e, kırâati konusunda destek çıkmış ve onun kırâatini tasvip etmiştir. İbnü'l-Cezerî şöyle demiştir: “Ebû Ca'fer burada kırâatiyle tek başına kalmamıştır. Bilakis Ebû Ca'fer dışında seleften onun gibi okuyan başkaları da vardır.”⁴² Diğerleri ise hâlis kesre ile okumuşlardır. Görüldüğü üzere

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/304; Abdülfettah Abdülğanî el-Kadî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtıbiyye* (Cidde: Mektebetü's-Sevadî li't-Tevzi', 1420), 294.

³⁷ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/398.

³⁸ Bakara 2/34.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/27.

⁴⁰ Ebü'l-Bekâ için bk. Selami Bakırcı, “Ukberî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

⁴¹ Ebü'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, 1987), 1/50-51.

⁴² Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/35; Ebû Abdullah Muhammed b Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Etfayyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 1/261; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/210; Dimyâtî, *İthâf*, 134; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 1/84.

İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer'in kırâatinin tevcihinde seleften gelen okuyuşları delil olarak kullanmakta, böylece on kırâat içinde yer alan Ebû Ca'fer'in kırâatinin sıhhatini ortaya koymaktadır.

Buraya kadar geçen örneklerden anlaşıldığı üzere tefsirin yazarı el-'Uleymî, İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne en sonda yer vermek suretiyle zikri geçen vecihlerle ilgili tartışmaları bitirmeyi amaçlamıştır.

4.3. İbnü'l-Cezerî'nin Değerlendirmelerini İlave Gerekçe Olarak Sunduğu Yerler

Müellifin kırâatleri naklederken diğer delillerin yanında İbnü'l-Cezerî'nin değerlendirmelerini ilgili kırâat gerekçesi olarak sunduğu da olmaktadır. Hazifle ilgili kırâat alimlerinin görüşlerine yer verilen ayetlerden olan "أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ"⁴³ âyetinin başında bulunan "أَلَّا" kelimesini Ebû Ca'fer, Kisâi ve Ya'kûb'dan naklen Ruveys şeddesiz okumuşlar ve sonra gelen "يَسْجُدُوا" kelimesinin ilk harfini de ilave ederek "أَلَّا يَا" şeklinde durmuşlardır. Devamına ise emir olmak üzere zammeli bir hemze ile "أَسْجُدُوا" olarak başlamışlardır. O zaman cümle "أَلَّا يَا هَؤُلَاءِ اسْجُدُوا" takdîrinde olmaktadır. Böyle olunca devamında gelen cümle, cümle-i istinafiye olmak üzere Allah tarafından emir kalıbındadır. Yâ'dan sonra ve sîn'den önce fasıl için değil de vasıl için gelen hemze-i vasıl yazıdan hazfedilmiştir. Ebû 'Amr ed-Dânî: "Tâhâ sûresinde geçen "يَبْتَلُونُمْ"⁴⁴ kelimesinde hemze-i vaslı hazfettikleri gibi burada da aynı şekilde hazfetmişlerdir."⁴⁵ demek suretiyle bu şekilde okuyanların gerekçelerini açıklamıştır. İbnü'l-Cezerî ise "يَبْتَلُونُمْ" kelimesinin izahında Dânî'nin "onu Emevi camiinde bulunan Şâm mushafında, imam mushaf olarak anılan Mısır diyarındaki Fâzılıyye Medresesi'nde bulunan büyük mushafta ve Medîne mushafında iki eliften birinin ispatı ile gördüm" sözüyle alakalı Dânî'nin bazı mushaflarda iki elif'in de hazfedildiğini görüp onu nakletmiş olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁶ Diğerleri ise bir kelime olarak değerlendirmiş ve "أَلَّا يَفْعَلُوا" örneğinde olduğu gibi lâm'ın şeddesi ve devamını da "يَسْجُدُوا" şeklinde okumuştur. Müellif bu bilgilerden sonra "وَرَيْنَ هُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَاهُمْ لِقَالِ يَسْجُدُوا" şeklinde önceki âyetle mânâ

⁴³ Neml 27/25.

⁴⁴ Tâhâ 20/94.

⁴⁵ Dânî, *Teyssîr*, 167; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/128-129.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/337; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/129.

irtibatı bulunan bir şeyin arasının ayrılmasının zaten câiz olmayacağını ifade ederek ikinci vechin daha tutarlı olduğunu belirtmiştir.⁴⁷

Kevâşi ile İbnü'l-Cezerî'nin birlikte yer aldığı “ وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَبِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ” âyetinde geçen “ زَيْنٌ ” kelimesini çoğunluk, zây'ın ve yâ'nın fethası, sarîh mef'ûl olmak üzere “ قَتْلٌ ” kelimesinin nasbı ile okumuşlardır. Devamında ise muzafun ileyh olarak “ أَوْلَادِهِمْ ” kelimesinin cerri, “ زَيْنٌ ”nin fâili olmak üzere “ شُرَكَائِهِمْ ” kelimesini de raf' ile okumuşlardır. “Şeytanları, onlara geçim korkusuyla kız çocuklarını diri diri gömmelerini güzel gösterdi” demektir. İbn 'Âmir ise meçûl olmak üzere zây'ın zammesi, yâ'nın kesresi “ قَتْلٌ ”nin raf'ı “ أَوْلَادِهِمْ ”in dâl'inin nasbı, aynı zamanda “ قَتْلٌ ”nin muzâf olmak üzere nasbı ve “ شُرَكَائِهِمْ ” kelimesinin hemze'sinin cerri ile okumuştur. Cümlelerin Arapça takdîri şöyledir: “ وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَبِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلٌ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ ”.⁴⁸ Böyle olunca fiil ile fâilin arasına mef'ûlün bih girmiş olmaktadır. Burada mef'ûl “ أَوْلَادٌ ” olmakta “ قَتْلٌ ” öldürme eylemi “ شُرَكَائِهِمْ ” kelimesine izafe edilmektedir.⁴⁹ Zemahşerî *el-Keşşâf*'ında İbn 'Âmir'in bu kırâatine itiraz etmiş⁵⁰, İbnü'l-Cezerî ise *en-Neşr*'inde Zemahşerî'nin görüşünü reddederek İbn 'Âmir'in kırâatinin doğruluğunu savunmuştur. Kevâşi de İbnü'l-Cezerî ile aynı görüşte birleşmiştir.⁵¹

Te'kid nûn'unun birleştiği ve farklı değerlendirmelerin olduğu yerlerden “ وَلَا أَجِيثُ دَعْوَتَكُمْ فَاَسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ”⁵² âyetindeki “ وَلَا تَتَّبِعَانَّ ” kelimesi yaygın okuyuşa göre ikinci tâ'nın şeddesi ve fethası, bâ'nın kesresi, nehiy konumunda meczûm olarak bulunan nûn'un şeddesi ile okunmuştur. Buradaki nûn, te'kid nûn'udur. İki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı harekelenmek istenmiş ve kesre tercih edilmiştir. Çünkü o “ رَجُلَانِ ” kelimesine benzetilmiştir. Müfred olduğu zaman nûn'un fethasıyla “ تَتَّبِعَانَّ ” denilmektedir. İbn 'Âmir'den naklen İbn Zekvân ise tâ'nın şeddesi ve nûn'un tahfiyiyle okumuştur. O zaman da “ لَا ”, nâfiye;

⁴⁷ 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/129.

⁴⁸ En'âm 6/137.

⁴⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 270; Dâni, *Teyisîr*, 107; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/67-68; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/263; Dimyâtî, *İthâf*, 238-239; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/469-470.

⁵⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b Ömer b Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücihi't-te'vil* (Beirut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1986), 2/374.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/263.

⁵² Yûnus 10/89.

lafız ise haber konumunda olmaktadır. Nehye göre mânâ “لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَالِدِهَا”⁵³ âyetindeki “تُضَارَّ” kelimesini raf’ edenlerde olduğu gibi şekillenmektedir.⁵⁴ İbn Zekvân’dan başka bir vecih daha rivâyet edilmiştir ki o da “تَبِعَ” kökünden, ikinci tâ’nın tahfifi, bâ’nın fethası ve nûn’un şeddesiyledir. Buna göre de mânâ “va’dimin ve va’idimin hakikatini bilmeyen yolu bulamaz” demektir.⁵⁵ Kurrâ arasında ikinci tâ’nın şeddesi konusunda ittifak olduğundan İbn Mücâhid kanalıyla İbn Zekvân’dan gelen ikinci tâ’nın şeddesiz okunduğu vecih başta Ebû ‘Amr ed-Dânî olmak üzere kırâat âlimleri tarafından zayıf bulunmuş⁵⁶ ve bu kırâatin alınamayacağı belirtilmiştir.⁵⁷ Bu kırâati İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*’de nakletmiş ve onun ğalat olduğunu ve onunla kırâat edilemeyeceğini söylemiştir.⁵⁸ İbn Zekvân’dan gelen bu vecih hakkında bu tür bilgiler mevcutken müellif bu tartışmalara girmemiş ve sadece böyle bir rivâyetin varlığından bahsetmekle yetinmiştir. Bu tavrıyla on kırâat içinde yer alan bu veçhe yönelik eleştirileri görmezden gelerek on kırâati müdafa eden tavrını sürdürmüştür.

Müellifin bazen birtakım gerekçelerle kırâatler arasından tercihte bulunduğunu yukarıda ifade etmiştik. O ayetlerden birisi idğâmın da konusuna giren “مَّا أَنَا بِمُضْرَجِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُضْرَجِيَّ”⁵⁹ âyetindeki “بِمُضْرَجِيَّ” kelimesidir. Kelime kırâat imamlarının çoğunluğu tarafından yâ’nın fethasıyla okunurken Hamza yâ’nın kesresiyle okumuştur. Müellif, Hamza’nın bu kırâati hakkında şunları paylaşır:

“İbnü'l-Cezerî, Hamza’nın kırâatinin Benî Yerbu’ lugatına göre olduğunu ve Kutrub’un (öl. 210/825) metni buna göre oluşturduğunu söyleyerek Kutrub, Ferrâ ve Ebû ‘Amr b. Alâ’nın bu kırâatle okumaya cevâz verdiğini ifade etmiştir. Ebû'l-Kasım b. Ma’n en-Nahvî (öl. 337/949) ise bu kırâatin sahîh ve doğru olduğunu, zira sahîh kırâatin taşıması gereken üç şartın (senet, mushaf hattına

⁵³ Bakara 2/232.

⁵⁴ Muhaysın, *el-Kırâât ve eseruhâ fi ulûmi'l-Arabiyye*, 2/251.

⁵⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*.329; Dâni, *Teyşir*, 123; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 2/376; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/378; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/309.

⁵⁶ Sefakusi, *Ġays'ün-nef' fi'l-kırâât's-seb'*, 300.

⁵⁷ Ebü'l-Kâsım Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/375.

⁵⁸ Abdülfettah Abdülğani el-Kadî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtibiyye* (Cidde: Mektebetü's-Süvâdî li't-Tevzi', 1420), 289.

⁵⁹ İbrâhîm 14/22.

riâyet ve Arap diline uygunluk) bu kırâatte bir araya geldiğini, dolayısıyla Zemahşerî'nin bu kırâati zayıf ve yanlış gösteren sözlerine itibar edilmeyeceğini beyan etmiştir. O, ayrıca bu kırâatle okuyanlar arasında Yahya b. Vessâb (öl. 103/722), Süleyman b. Mihran el-A'meş (öl. 148/765) ve Hamrân b. A'yün ve bir grup tâbînin olduğunu bu kırâatin nahiv yönünden de kıyasının sahîh olduğunu bildirmiştir. Buna göre birinci yâ cemi yâ'sıdır ve idğâmdan dolayı sahîh bir yâ yerine gelmiştir. Bu yâ'ya, sâkin olan izâfet yâ'sı dahil olmuştur. İki sâkinin bir araya gelmesinden dolayı kurala göre kesre ile harekelenmiştir. Bu lugat günümüzde de insanların dilinde kullanılan, yaygın ve kabul gören bir lugattır. Mesela izâfet yâ'sının idğâm edildiği “مَا فِي كَدَا”, “مَا عَلَيَّ مِنْكَ” veya “لَا أَمْرَكَ إِلَيَّ” gibi kullanımlar mevcuttur. Hatta bazılarının kesresinde mübalâğa ederek yâ'ya dönüştürdükleri de olur.”⁶⁰

Görüldüğü gibi müellif İbnü'l-Cezerî'nin görüşlerine de yer vererek ilgili kırâati birçok noktadan hareketle sahîh bulduğunu ifade etmiştir.

4.4. Kaynak Belirtmeden Metnin İbnü'l-Cezerî'den Aktarıldığı Yerler

Müellifin başvurduğu yöntemlerden birisi de müellif veya eser ismi belirtmeden kırâat değerlendirmelerinde İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinden birtakım alıntılar yapmasıdır. Bu da onun İbnü'l-Cezerî'nin kırâat değerlendirmelerine ne kadar değer verdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Örneğin “وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّذِي نُنْفِقُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ﴿٦٠﴾ وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّذِي نُنْفِقُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ﴿٦١﴾ فَأُولَٰئِكَ هُمُ جَزَاءُ الصَّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْعَرْشَاتِ آمِنُونَ ﴿٦٢﴾ فَأُولَٰئِكَ هُمُ جَزَاءُ”⁶¹ âyetindeki kırâat farklılığını ele alırken ayette geçen “جَزَاءُ” kelimesini Ya'kûb'dan naklen Ruveys 'in hâl olmak üzere tenvinli/mensûb okuduğunu, vasıl halinde esreli geçiş yaptığını ve oradan başladığında ise merfû olarak başladığını haber vermiştir. Devamında ise cümlelerin takdiri hakkında bilgi verdikten sonra Arapça'daki örneğinin “في الدار زيد قائما” sözü olduğunu söyler. O zaman cümlelerin takdiri “فَأُولَٰئِكَ هُمُ جَزَاءُ” şeklinde olmaktadır. Diğer kırâat imamlarının ise “جَزَاءُ” kelimesini tenvinsiz raf' ile okurken muzâfun ileyh olmak üzere “الصَّعْفِ” kelimesini mecrûr okudukları haber verilmiştir.⁶² Müellifin aktardığı bu bilgiler her ne kadar eser ve müellif ismi belirtmese de İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* adlı eserinden alınmıştır.⁶³

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/298-299; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/517.

⁶¹ Sebe' 34/36.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/351; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 5/427.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/351

Müellif ya da eser ismi verilmeden metnin İbnü'l-Cezerî'den aynen alındığı yerlerden biri de “وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَهُوَ وَلِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَفَلَا تَعْقِلُونَ”⁶⁴ âyetindeki “وَلِلْآخِرَةِ” kelimesidir. İbn 'Âmir kelimeyi tek bir lâm ile “وَلِلْآخِرَةِ” şeklinde okumuş ve devamındaki “الْآخِرَةِ” kelimesini izâfetten dolayı mecrûr kılmıştır. Yani “دَارُ السَّاعَةِ الْآخِرَةِ” demektir. Bu Şâm ehlinin mushafında bu şekilde geçmektedir. Diğerleri ise iki lâm ile idğâmdan dolayı dâl'in şeddesi ve devamında gelen kelimeyi sıfat olmak üzere merfû okumuşlardır. Bu da onların mushaflarında bu şekilde yer almaktadır.⁶⁵ Burada sadece âyetin mana boyutunu izah eden “دَارُ السَّاعَةِ الْآخِرَةِ” kısmı *en-Neşr*'de yer almamaktadır. Zaten *en-Neşr* kırâat farklılıklarını ortaya koyan ve manaya yönelik bir çabası olmayan bir eserdir.

Kırâatin gerekçesinin mushaf hattına dayandırılıp metnin olduğu gibi aktarıldığı yerlerden olan “هُوَ الَّذِي يُسَبِّحُكُمْ فِي النَّبِيِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِ”⁶⁶ âyetindeki “يُسَبِّحُكُمْ” kelimesi Ebû Ca'fer ve İbn 'Âmir tarafından “نُسِّرُ” kökünden yâ'nın fethası arkasından gelen nûn'un sükûnu ve zammeli bir şîn ile “يُنُسِّرُكُمْ” şeklinde okunmuştur. Çünkü bu şekildeki okuyuş Şâm ehlinin ve diğer bazılarının mushaflarına göredir. Diğerleri ise “نَيْسِيرُ” kökünden, zammeli yâ, fethalı bir sîn ve arkasından gelen şeddeli/meksûr bir yâ ile okumayı tercih etmişlerdir. Bu da onların mushaflarına göre böyledir.⁶⁷ Müellif bu son örnekte mana ile ilgili herhangi bir izahta da bulunmadan kırâat farklılığını alıntılama ile yetinmiştir. Bu tür örnekler özellikle kırâat değerlendirmelerinde sıkça rastlamak mümkündür.⁶⁸

Sonuç

Kırâat tarihinin en önemli isimlerinden olan İbnü'l-Cezerî kendisinden önce yazılan ilmi birikimden istifade ettiği gibi kendisinden sonraki literatürü de etkilemiştir. Eserleri üzerine hem kendisi hem de daha sonra gelen alimler tarafından birçok şerh yazılmıştır. Bunların yanında özellikle kırâat alanında yazılan eserlerde ve tefsirlerde kendisinden birçok alıntılar yapılmıştır. Kırâat alanında özellikle ihtilafı

⁶⁴ En'âm 6/32.

⁶⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 256; Dâni, *Teyisîr*, 102; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/18; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/257; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 2/388.

⁶⁶ Yûnus 9/22.

⁶⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 325; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/357; Dâni, *Teyisîr*, 121; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 3/275; 'Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 3/275.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/220, 2/223, 2/242, 2/254 ve diğerleri.

konularda onun görüşlerinden istifade edilmiş ve İbnü'l-Cezerî'nin ihtiyarı diğer alimler için de bir tercih sebebi olmuştur.

Fethu'r-rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân mukaddimesinden başlayarak Kur'ân'ın lafzî yönünü ön planda tutan ve bu lafzî farklılıkların manaya yansıyan yönünü ortaya koymaya çalışan bir tefsirdir. İbnü'l-Cezerî'den yaklaşık yüz sene kadar sonra yazılan ve kırâatlere ayrı bir önem atfettiği görülen el-'Uleymî, *Fethu'r-rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde İbnü'l-Cezerî'den çokça istifade etmiştir. Bunu yaparken müellifin eserlerini zikrederek iktibaslar yaptığı gibi sadece adını vermek suretiyle alıntı yaptığı da olmuştur. Ayrıca tefsir metnine dikkatlice bakıldığında İbnü'l-Cezerî'nin adını ve eserlerini zikretmeden birçok yerde kendisinden alıntılar yaptığı da görülecektir. Bunu da özellikle kırâati ihtilaflı olan yerlerde yapması İbnü'l-Cezerî'nin tercihlerine verdiği değeri göstermesi bakımından önemlidir. Böylelikle farklı kırâat vecihlerinin mevsukiyetinin ortaya konulmasıyla hem Kur'ân'ın okunmasının meşru kabul edildiği on sahih kırâat teyit edilmiş hem de farklı anlamlara ulaşma gayretiyle mana zenginliğine kapı aralanmıştır. Buradan hareketle İbnü'l-Cezerî'nin kendisinden sonraki tefsir geleneğine ve literatürüne büyük katkı yaptığını söylenebilir. Zira kendisinden sonra yazılan tefsir ve kırâat müktesebatında onun sahih kabul ettiği on kırâat üzere hareket edilmesi benimsenmiştir.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri> (17.03.2024).
- Bakırcı, Selami. "Ukberî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/66-67. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ukberi> (17.03.2024).
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Abdurrezzak el-Mehdi. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1420.
- Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî. *Nazmü'd-dürrer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınları, 1975.

- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*. tahk. Ahmed 'Ubeyd 'Inâye, 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Dânî, Ebû Amr. *Câmiu'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'i'l-meşhûra*. 4 Cilt. B.A.E: Câmi'atü's-Şârika, 1428.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'a*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1404.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfü fûdâlâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbe'ate aşer*. thk. Şa'ban Muhammed İsmail. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407.
- Doğan, İshak. "Mücîrüddîn el-Uleymî ve Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri". *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 45-70. <https://doi.org/10.47145/dinbil.937343>
- Ğazzî, Muhammed Kemaluddin b. Muhammed el-Ğazzî. *en-Na'tu'l-ekmel li ashâbi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hucce fi'l-kırâ'ati's-seb'*. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Kırâatu's-şâzze*. Tanta: Daru's-Sahâbe, 2008.
- İbn Humeyd, Muhammed b. Abdillan en-Necdî İbn Humeyd. *es-Sühübü'l-vâbile alâ darâihi'l-Hanâbile*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400.
- İbn Şattî, Muhammed Cemil b. Ömer el-Bağdadî. *Muhtasarü Tabakâti'l-Hanâbile*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1986.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Zekeriyya Umayrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukrîn ve müşsidü't-tâlibîn*. thk. Zekeriyya Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-arifîn ve esmaü'l-müellifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Kadî, Abdülfettah Abdülğani. *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtibiyye*. Cidde: Mektebetü's-Sevadî li't-Tevzi', 1420.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- Kâsımî, Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddin. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 17 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957/1386.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Şerafettin Yaltekaya - Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. "Çeşitli İslam Merkezlerine Gönderilen Mushaflar ve Müslümanların Kur'an'a Verdikleri Önem". çev. Muhittin Akgül. *Usul İslam Araştırmaları* 7/7 (01 Haziran 2007), 169-186.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kurân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Etfayyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Yazma Tefsir Literatürü*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2007.
- Muhammed b. Ahmed el-Misrî. *Zübdetü't-tefâsîr*. Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, 145.
- Muhaysın, Muhammed Sâlim. *-Kırâât ve eseruhâ fi ulûmi'l-arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1984.
- Nüveyrî, Ebü'l-Kâsım Muhammed en-. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ebü'l-Yümn el-Uleymî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/352-353. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-yumn-el-uleymi> (17.03.2024).
- Palûvî, Hâmid b. Hâce Abdulfettâh. *Zübdetu'l-'irfân fi vucûhi'i-Kur'ân*. İstanbul: Asitane Neşriyât, ts.

- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezâirî el-Mâlikî. *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid Istılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah. *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 2 Cilt. Beyrut: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, 1987.
- 'Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî. *Fethu'r-rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 7 Cilt. Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslamiyye, 2009.
- Uleymî, Mücîrüddîn el-Uleymî. *el-Ünsü'l-celîl bi tarihi'l-Kudüs ve'l-Halîl*. 2 Cilt. Amman: Mektebetu Dendis, 1999.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 3. Basım, 1986.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm kamüsü teracim li eşhuri'r-ricâl ve'n-nisâ*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melayin, 1423.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Baskı, t.s.